

HALMÁGYI MIKLÓS

Háborgás és lecsendesedés

Bibliai és magyar őstörténeti motívumok összefüggései Ady Endre költészetében

Pál apostol szavai szerint: „amikor gyöngé vagyok, akkor vagyok erős” (2Kor 12,10). Ady költészete kétségkívül nagyerejűnek nevezhető, ám a szerző nem mindig vállalta fel alázattal a saját gyengeségét. Fájdalmát helyenként fölényes pózzal palástolta – legyen szó akár a szerelmi lírájáról, akár vallási témájú vagy a magyarságról szóló verseiről. Efféle „fájdalomtünetként” értékelhető a bibliai lázadókval közösségvállalása és a kereszténység előtti, pogány hitvilág iránti nosztalgiaja is. Dolgozatomban arra keresek választ, hogy a Szentírásra visszavezethető fordulatokat miként dolgozza fel Ady azokban a műveiben, amelyekben a magyarság gyökereiről és saját felvállalt eredetéről tesz tanúságot. Miként tűnnek fel e versek motívumai a Bibliában, milyen formában vannak jelen az ókori és középkori hagyományban, és miként értelmezi tovább Ady az öröklött motívumokat? Az eredethagyomány fürkészése után érdemes röviden felidézni Ady jövőbe tekintő, eszkatologikus témájú verssorait is: ezekben is jelen vannak a bibliai motívumok, ezekben is van erő, de másképpen.

A Góg és Magóg-motívum a kultúrtörténetben

Az *Új versek* című kötet nyitókölteménye a *Góg és Magóg fia vagyok én...* (1905). A címmel megegyező, patetikus, ugyanakkor némiképp fenyegető hangvételű kezdősor az egyes szám első személyű névmásban csúcsozódik ki: ÉN!¹ Fölmerül a kérdés: ki volt Góg és Magóg, akiktől a vers beszélője magát származtatja? A mű így folytatódik: „Hiába döngetek kaput, falat.” Itt újabb kérdést tehetünk fel: mi köze volt Gógnak és Magógnak a kapuhoz és a falhoz? Hogy a kérdésre választ kapjunk, először a Bibliát kell fellapoznunk.

A Teremtés könyvében a vízözön leírása után olvashatunk a föld benépesítéséről és Noé leszármazottairól. Noé fia, Jáfet gyermekei között ott szerepel Gómer és Magóg. Góg neve tehát még nem tűnt fel,

helyette Gómerről olvasunk. Később, a próféták könyvei közt Ezekiel jóvendöléseiben az Úr így szól Ezekielhez: „fordulj Góg felé és Magóg földje felé, Ros, Mesek és Tubal fejedelmei felé és jóvendölj ellenük!” (Ez 38,2). Itt tehát már egymás mellett szerepel Góg és Magóg neve, bár az utóbbi nem – vagy nem feltétlenül – személynév. A Jelenések könyvében (20,7–10) ismét párba állítva bukkannak fel, itt már bizonyosan személyekként. A Jelenések versei szerint a végső időkben a Sátán felláztatja Gógot és Magógot, akik körülveszik a szeretett várost, de Isten elpusztítja őket. Góg és Magóg tehát az istenellenes hatalmakat jelképezik.

Különböző korszakokban különböző népeket – jellemzően azokat, amelyek a „civilizált” világot fenyegették – szokás volt Góggal és Magóggal azonosítani. Josephus Flavius a szkítákkal azonosította Magóg népet. Szent Ambrus a gótokat eredeztette Gógtól. Szent Ágoston Góg népet a gétákkal, Magógét a massagétákkal azonosította. A X. században pedig a magyarokat azonosították Góg és Magóg népével.²

A Bibliában jelen van Góg és Magóg, falakról és kapukról azonban ott még nem esik szó. Ennek a mondanak a korai nyomát Josephus Flavius *A zsidó háború* című könyvében találjuk meg. A könyv a zsidóknak a római megszállók elleni felkeléséről szól, ám a szerző megemlékezik benne egy steppei nép, az alánok hadjárataról is. Josephus elbeszélése szerint „az alán nép a Tanais folyó és a Maiótis-tó közt lakó skytha törzs”. Hadjáratra készültek Médiába. A hyrniai király megengedte nekik az átvonulást azon a szoroson, „melyen Nagy Sándor vaskaput csináltatott”. Az alánok eljutottak egészen Arméniáig. Az izgalmas elbeszélés szerint az egyik alán harcos hurkot vetett az örmény király, Tiridates nyakába. Majdnem foglyul ejtette, de a királynak végül sikerült elvágnia a kötelet. A szöveg alapján az említett vaskapu a Kaukázus vidékére helyezhető.³

Későbbi szerzők műveiben újra és újra felbukkan a népeket elzáró kapuk motívuma. A IV. század végén alkotó Szent Jeromos szövegében hunok törnek át Sándor akadályán. A VI. századi Kaiszareiai Prokopiosz perzsa háborúról írt könyvében szól a kapuról, amellyel Sándor elzárta a hunokat. A VII. századi

1 NÉMETH László: *Magam helyett I*, szerk. NÉMETH Ágnes, Püski, Budapest, 2002, 71.

2 NÉMETH András: *A Dado verduni püspökhöz írt levél = Források a korai magyar történelem ismeretéhez*, szerk. RÓNA-TAS ANDRÁS, Balassi, Budapest, 2001, 113–161. Vonatkozó rész: 147.

3 Josephus FLAVIUS: *A zsidó háború*, Talentum, [Budapest], 1999, ford. RÉVAY József, VII. 7. fejezet, 4., 517–518.

Fredegar a frankok történetét írta meg, de krónikájában szól Hérakleiosz bizánci császárról is. Hérakleiosz átereszt egy népet azon az ércskapun, amelyet egy évezreddel korábban Nagy Sándor makedón uralkodó készíttetett (azzal a céllal, hogy „kirekessze” a Kaukázuson túl lakókat). Hérakleiosz azért eresztí át őket, hogy szaracén ellenségeivel szemben harcoljanak. Az elzárt nép szabadjára eresztése azonban bűnös cselekedet. A császárt utol is éri a büntetés: se-regére csapást mér az Úr, a szaracénok pedig pusztítva nyomulnak előre. A történet végén a császár lázas betegségben hal meg. A mondaszerű elbeszélésnek valós háttere van: Hérakleiosz (610–641) bizánci császár valóban háborúzott a perzsa Saszanida Birodalommal, és steppei néppel keresett velük szemben szövetséget.

A fenti történetek, jóllehet kapuval elzárt népekről szólnak, de Góg és Magóg népét eddig még nem említették. Ők is feltűnnek azonban a Nagy Sándorról szóló meseszerű elbeszélésekben. Ilyen a Szír Keresztény Legenda: e szerint Sándor elzárta Góg és Magóg népét. Hasonlóképpen szól az úgynevezett Pszeudo-Kalliszthenész műve Nagy Sándorról. Pszeudo-Methodiosz művében is hasonló elbeszélést találunk az elzárt népekről.

Eddig olyan műveket tekintettünk át, amelyek általában steppei népeket hoztak összefüggésbe Góggal, Magóggal és Nagy Sándor kapuival. Vajon léteznek-e olyan munkák is, amelyek magyaroknak tekintik Gógot és Magógot, és a magyarok elzártágáról szólnak?

A X. századból rá tudunk mutatni egy forrásra, amely a magyarok kapcsán foglalkozik Góggal és Magóggal. Ez a szöveg az úgynevezett Dado-levél. 2001-ben Németh András adta ki egy újonnan előkerült kézirat hasonmás kiadásával, magyar fordítással és tartalmas kísérő tanulmánnyal együtt.⁴

Nem tudjuk pontosan, ki a szerzője ennek a levélnek. Németh András szerint egy St-Germanus közösséghez tartozó szerzetes írhatta. A levél címzettjének kilétére is csak következtetni lehet. A címzett egy bizonyos D, Verdun püspöke. Nagy valószínűséggel Dado püspökkel azonosítható, aki feltehetően 923-ban halt meg. A levél a püspök levelére adott választ tartalmazza. A püspök levele nem maradt ránk, de a válaszból kikövetkeztethető a kérdés. A püspök bizonyára azt kérdezhetette, vajon a Hungri nép – tehát a magyarok – azonosak-e Góg és Magóg népével.

A szerzetes válasza nemleges. „Gógot és Magógot tehát nem népként valahogyan testi mivoltukban kell fel-fogni, hanem ezek a nevek az eretnekektől elszenvedett igen hatalmas üldözéseket jelölik...”⁵ Más helyen azonban így szól: „Térjünk rá a mi időnk Gógjára és Magógjára, tudniillik a *hungrokra*...”⁶ A Hungri népről a szerző szerint eddig azért nem lehetett hallani, mert megváltozott a nevük. Itt elmond egy történetet, amelyet az öregektől hallott. Eszerint éhínség sújtotta Pannóniát, Isztriát és Illíriát. A lakosság egy részét ezért a népek fejedelmei elűzték arról a vidékről. A száműzöttek vándorlásuk során Maeotis mocsarához kerültek. Egy részük éhen halt, más részük vadak húsával táplálkozott, és jártasságra tett szert a nyíl használatában. Az „éhség alapján, amit elviseltek, *hungri*nak nevezték el őket.”⁷ Ezután megtámadták a szomszédos népeket, és – mint a levél írója magát kifejezi: „Most Isten jogos ítélete miatt a mi nyakunkon erőszakoskodnak...”⁸ A *Hunger* szó németül jelent éhséget. A szerző bizonyára francia nyelvű volt, de tudhatott németül, vagy olyan mondából merített, amelyet németül tudók alkottak. Ugyan cáfolja, hogy a magyarság a végső idők istenellenes népével volna azonos, cáfolatából mégis úgy tűnik, hogy a X. században volt olyan nézet, amely a magyarokat azonosította Góg és Magóg népével.⁹

A X. század második felének szerzői közül Cremona püspöke, Liudprand, valamint a szász Widukind szerint a magyarok akadályokon jutottak át, pontosabban: akadályon engedte át őket valaki. Liudprand nagy műve, az *Antapodosis – Visszafizetés* – szerint a magyarok akadályokkal (*chusa*) elzártan éltek. Arról nem szól, hogy ki zárta el őket, arról azonban igen, hogy Arnulf, keleti frank uralkodó „rászabadította” a magyarokat Európára, hogy megnyerje őket szövetségesül Szvatoplukkal, a morva fejedelemmel szemben. Liudprand elbeszélése szerint ezért a vétkéért szörnyű halállal lakolt a frank uralkodó.

Corvey-i Widukind X. századi szász történetíró munkájában is hasonló elbeszéléssel találkozunk. A corvey-i szerzetes szerint Nagy Károly legyőzte a magyarokat, a Duna mögé űzte, és hatalmas fallal vette körül őket. Widukindnál is Arnulf az, aki kien-

5 *Uo.*, 132.

6 *Uo.*, 133.

7 *Uo.*, 135.

8 *Uo.*, 135.

9 *Uo.*, 138–140.; 147.

4 NÉMETH András: *i. m.*, 113–161.

gedte elzártágából a veszélyes népet. Liudprand és Widukind írásaiban tehát Nagy Sándor neve nem szerepel mint népet elzáró személy, és vaskaput sem említene, írnak azonban olyan akadályról, amely a félelmetesnek ábrázolt lovasnépet távol tartja. A mondaszerű képek mögött történelmi valóság rejlik, hiszen Nagy Károly valóban legyőzte a kései avarokat, akik utóbb részt vehettek a magyarság néppé válásának folyamatában. A pogányokkal szövetséget kötő uralkodót – ez esetben Arnulfot – úgy jellemzik, mint aki kiereszti az akadállyal elzárt népeket. Hasonló fordulatot találunk itt is, mint a VII. századi Fredegarnál. Az elzártág és az onnan való „kieresztés” fordulata tehát régi hagyományra tekint vissza.

Térjünk most vissza Góg és Magóg elzártágára! A középkor későbbi szakaszában is élt a Gógról és Magógról való hagyomány. Viterbói Gottfried (1125 körül – 1192 körül) a *Pantheon* című művében hozza őket szóba, amikor a végső időkről ír. Eszerint az Antikrisztus fellépése után Góg és Magóg, a legkevésbé civilizált népek kelnek majd fel északról, akiket Sándor király elzárt.

Góg és Magóg népét térképeken is ábrázolták a középkorban. Érdemes szemügyre vennünk a XIII. századból való, úgynevezett Ebstorfi világtérképet, amely kör alakban ábrázolja a világot. A tetejére nem az északi oldalt helyezték, ahogyan ez a mai térképeknél szokás, hanem a keletet. Ezen a keleti oldalon látható Krisztus feje, alul a lába, az északi és déli oldalakon pedig a keze. A térkép közepén helyezkedik el Jeruzsálem. Góg és Magóg népe az északi oldalon kapott helyet. Láthatjuk, hogy éppen az emberevés rituáléját gyakorolják. A felirat szerint Nagy Sándor elzártá őket, a végső időkben pedig az Antikrisztus kísérői lesznek majd.

A Góg és Magóg-hagyomány a magyar történeti irodalomba is utat talált. Béla király jegyzője, Anonymus, amikor bemutatja Szkítiát, annak szomszédságába helyezi Góg és Magóg népét. Hozzáteszi, hogy Nagy Sándor elzártá őket a világtól. A névtelen szerző Szkítiából származtatja a magyarságot, Gógot és Magógot azonban nem Szkítiába helyezi, hanem a szomszédos területekre. Mintha finoman el akarna határolódnival ettől a baljóslatú néptől.¹⁰ Anonymus a magyar uralkodócsaládot Jáfet fiától, Magógtól eredezteti; a magyar népvét is Magóg nevéből vezeti le,

Góg és Magóg népét azonban – úgy tűnik – nem azonosítja sem a szkítákkal, sem a magyarokkal.

Fordítsunk figyelmet a muzulmán kultúrkörre is! A Korán „Két Szarvú” megnevezéssel jelöli Nagy Sándort. Az elbeszélés szerint az uralkodót utazásai során egy nép küldöttei arra kéri, hogy készítsen akadályt köztük és Góg és Magóg között, akik országot pusztítják. Sándor ugyan megépítteti a védősáncot, de azt is elmondja: tisztában van vele, hogy Isten majd el fogja pusztítani az akadályt.

Megemlítené Ibn Hordābeh munkája, amely *Az utak és országok könyve* címet viseli. Ibn Hordābeh leírja egy Sallām nevű tolmács úti beszámolóját. Az elbeszélés szerint a tolmács személyesen ott járt annál a kapunál, amellyel Nagy Sándor elzártá Gógot és Magógot. Híradása szerint a kapuőr naponta háromszor egy kalapáccsal megdöngeti a kapu zárját, hogy hallják az odaát lévők, és hogy az utóbbiak is tudják: van őrség a kapu előtt.

Josephus Flavius Nagy Sándor kapuját a Kaukázus vidékére helyezi. A Góg és Magóg-hagyomány tekintélyes kutatója, Anderson szerint a földrajzi ismeretek bővülésével Nagy Sándor fala az emberek képzeletében Európa északabbi részére, az Urál vidékére, valamint Ázsia keleti, északkeleti részére toldott.¹¹

A Góg és Magóg-motívum Adynál

A fenti áttekintésből láthatjuk, hogy a lovas népeket gyakran hozták összefüggésbe Góggal, Magóggal és Nagy Sándor kapuival. Ady nagyerejű újítása abban áll, hogy nem egy népet, nem általában a magyarságot, hanem saját magát tekinti Góg és Magóg fiának. Mintha a „magyar sorsot” akarná saját személyébe sűríteni; egy sorba állítja magát Góggal, Magóggal, majd a vers további részében a Vereckénél bejövő honfoglalókkal és Vazullal. Nem egoizmus ez. Igazán nagy költők rendelkeznek azzal a képességgel, hogy amikor önmagukról vallanak, sok más ember érzését is kifejezik. Ha a saját fájdalommal küszködő ember találkozik gondolatainak találó megfogalmazásával, azt érezheti: „nem vagyok egyedül”.

Emlékezzünk rá: Góg és Magóg az istenellenes hatalmakat jelképezték a Bibliában. Ebből kiindulva és a költő vallásfelekezetét ismerve, az idézett versből

10 Vö. IPOLYI Arnold: *Magyar Mythologia*, Heckenast, Pest, 1854, 351.

11 A téma szélesebb kontextusára vonatkozóan lásd még: HALMÁGYI Miklós: *Középkori eredetmondák. Gondolatok magunkról és másokról*, Belvedere Meridionale, Szeged, 2014, 9–28.

kiérezhetjük a kálvini kettős predestináció tanát, amely szerint vannak olyanok, akiket Isten eredendően az üdvözülésre rendel, de olyanok is, akiket eleve a kárhozatra szán. A saját elkárkozásában való „hit” mély reményvesztettsége egyértelműen jelen van Adynak *Az Isten balján* (1907) című versében: „Az Isten van valamiként: / Minden Gondolatnak alján. / Mindig neki harangozunk / S óh, jaj, én ott ülök a balján.” A Góg és Magóg-versben azonban nem esik szó a kárhozatról, illetve az elkárzásról. A kaput ostromló népek hiábavaló küzdelme egyszerűen azt is sugallhatja, hogy aki magyarnak született, annak eleve kevesebb az esélye az érvényesülésre, mint más népek gyermekeinek. A meglévő helyzetet erőszakkal is változtatni akarással – a kapun való dörömböléssel – szemben áll egy szelidebb magatartásforma: a sírás, pontosabban annak is csak a kérdésben megfogalmazott szándéka: „Szabad-e sírni a Kárpátok alatt?” A Bibliában a sírás motívuma a kárhozottak és a boldogok jellemzőjeként egyaránt feltűnik. Krisztus a pokolról mondja a következőket: „Ott sírás és fogcsikorgatás lesz” (Mt 24,51; 25,30). Ez a túlvilági szenvedésre utal, amin már nem lehet változtatni; ami tehát végleges. A boldogságmondások egyike azonban a következőképpen szól: „Boldogok, akik szomorúak, mert majd megvigasztalják őket” (Máté, 5: 4). Valamint: „Boldogok vagytok, hogy most sírtok, mert sírástok nevetésre fordul” (Lk 5,21). Itt az evilági szenvedés vállalásában rejlő érdemszerző lehetőségre figyelhetünk föl. A középkorban a könnyek adományát a szentség jeleként tartották számon. Ady versében a sírás utáni vágy szemben áll az erőszakkal, és így az élet irányába mutat.

A vers fatalista és némiképpen pesszimista szemléletet tükröző kezdősoraival ellentétben állnak az optimizmust közvetítő zárósorok: „mégiscsak száll új szárnyakon a dal, [...] mégis új és magyar.” A dalnok Vazulként jelenik meg, akinek a krónika szerint forró ólmot öntöttek a fülébe, és megvakították. A kép azért iszonytató erejű, mert olyan dalnok áll előttünk, aki megcsönkített volna miatt csak korlátozott mértékben szerezhet ismereteket a külvilágról, ő azonban képes szólni a körülötte lévőkhöz. Amiről vallani tud, az leginkább a saját szenvedése. A vers végén kilátásba helyezett győzelem a dal győzelme. Arról nincs szó, hogy a dalnok személyes helyzete is jobbra fordulna ez által.

Részleges ellentmondásnak tekinthető, hogy a magát az ősmagyarakkal azonosító dalnok Pusztaszerrel

helyezi szembe magát, noha Szernél éppen Árpád fejedelem tartott tanácsot honfoglaló vezéreivel. A versben a régi forrásokra visszavezethető motívumok azonban más helyeken is eltérnek attól, ahogyan e forrásszövegekben eredetileg szerepeltek. Vazul esetében is azt láthattuk, hogy a vers „új Vazulja” énekes, noha a krónikák Vazulja nem volt az. A költemény tehát olyan módon használ fel régi motívumokat, hogy bizonyos jellegzetes tulajdonságukat kiemeli és érvényben hagyja, máskülönben pedig az eredetitől eltérő szereppel ruházza fel őket. Így a vers Pusztaszere sem azonos teljes mértékben Anonymus Szerével.¹² Hasonló értelmezés lehet érvényes Gógra és Magógra is.

Gógról és Magógról a Bibliában is olvashatott Ady. Honnan szerezhetett azonban tudomást elzártságuk motívumáról és arról az elméletéről, amely szerint e két mitológiai alak összefüggésbe hozható a magyarsággal? Nyilván többféle forrás is szóba jöhet. Ferenczy Gyula – Ady tanára a debreceni Jogakadémián – székfoglaló előadásában ismertette a Góg és Magóg-hagyományt és az elzártság motívumát. Ady akár tanárától is hallhatott erről a témáról.¹³ Megemlíthetjük a lehetséges források között Ipolyi Arnold *Magyar Mythologia* című nagy munkáját. Ipolyi ír az elzártságban élő Gógról, Magógról és a róluk szóló hagyomány magyar kapcsolódási pontjairól is.¹⁴ A fentiekén túl érdemes megemlítenünk Krausz Sámuel *Nemzeti krónikáink bibliai vonatkozásai* című tanulmányát, amely 1898-ban jelent meg az Ethnographia folyóiratban. Egyik fejezete Góg és Magóg-hagyományról szól; a fenti kultúrtörténeti áttekintés során jelentős részben tőle merítettem.¹⁵ Igaz, a Dado-levellet nem említi, sőt: Widukind és Liudprand magyar vonatkozásairól sem szól; különböző

12 ADY Endre *összes versei II*, szerk. KOCZKÁS Sándor, Akadémiai, Budapest, 1988, 624–625. – Mint ismeretes, Pusztaszere a nemesi kiváltságörzés, a régi rendhez való ragaszkodás, illetve az elmaradottság szimbóluma Ady számára.

13 *Uo.*, 621–622.

14 IPOLYI Arnold: *Magyar Mythologia*, i. m., 350–353.

15 KRAUSZ Sámuel: *Nemzeti krónikáink bibliai vonatkozásai*, Ethnographia, 1898, 9–27.; 109–118.; 197–203.; 293–305.; 348–354. (Vonatkozó rész: 348–354.) – Sinor jól összefoglalta a Góg és Magóg-témát Andrew Runni Anderson könyve alapján: SINOR Dénes: *Góg és Magóg fia*, Irodalomtörténet, 1957/1., 78–79. Lásd még: SCHEIBER Sándor: *Góg és Magóg fia*, Irodalomtörténet, 1957/3., 372. – Krausz dolgozatát nem említették meg, bár a tanulmány Ady Góg és Magóg témájú írása előtt jelent meg. Heller Bernát Krausz cikkét is ismeri; lásd: HELLER Bernát: *Góg és Magóg*, Ethnographia, 1935, 23–28.

steppei népek elzártágáról azonban innen is értesülhet az olvasó.

A Gangesz és Evilat földje

A *Góg és Magóg...*-hoz hasonlóan *A Tisza-parton* című költemény (1905) beszélője is egyes szám első személyben szól saját elindulásáról, eredetéről: „Jöttem a Gangesz partjairól...” Felvetődik a kérdés: mit keres egy magyar költő (pontosabban: egy magyar nyelvű versbeszélő) a Gangesz partján? Mit kezdhetünk az Indiából való eredeztetéssel? Talán nem lódul túl messzire az elemző képzelete, ha a magyar krónikáshagyományt és a Bibliát is segítségül hívja a költemény értelmezéséhez. A összekötő kapocs pedig az Evilat földjéről szóló hagyomány.

A régi magyar krónikaszerkesztmény alapján tudjuk azt, hogy Hunor és Magor apja Evilat földjére költözött. Egyes szövegváltozatok – például a Budai Krónika – szerint a két testvér apja Nimród volt, aki a nyelvzavar tornyának sikertelen építése után költözött Evilat földjére. Más változat – például a Képes Krónika – szerint Jáfet fia, Magor/Magóg volt Hunor és Magor apja, aki Evilat földjére költözött. Evilat földje tehát egyfajta magyar őshazaként értelmezhető. A források egy része Perzsiával azonosítja ezt a térséget.

Evilat földjéről a Bibliában is olvashatunk. A Teremtés könyve szerint az Éden kertjét öntöző folyó négy ágra szakadt, ezek: a Tigris, az Eufrátesz, a Gichon és a Pison. A Pison öntözi Havilla – a Vulgatában Evilat – földjét. A Kr. u. IV. században élt Epiphanius szerint a Pison folyót az indiaiak és etiópok Gangesznek nevezik, és ez a folyó körülveszi Evilatot. Adva van tehát Evilat földje, amelyet a magyar krónikáshagyomány egyfajta magyar őshazaként tart számon, egy IV. századi szerző pedig ezt a földet a Gangesz folyó mellé helyezi. Kérdés, Ady tudomást szerzett-e minderről. Elvileg igen, hiszen „Euilat” földjéről Krausz Sámuel is írt fentebb már idézett tanulmányában.¹⁶ Megvan tehát a lehetősége annak, hogy Ady közvetlenül vagy közvetítő útján megismerte a tanulmányt, és az megindította költői képzeletét. Nyilván más megoldás is elképzelhető. A Gangesz partjával olyan őshazát talált, amely az ismert, sokat emlegetett szkítiai „őshazánál” még régibb, még egzotikusabb.

¹⁶ KRAUSZ: *i. m.*, 293–305.

A fenti kultúrtörténeti áttekintés hozzájárulhat *A Tisza-parton* újraértelmezéséhez is. A Gangesz partja, ahol álmodozni lehet, jelképezheti a múltat, pontosabban a dicső, bár álombéli múltat. Ezzel szemben a Tisza partja a sivár jelen, az ébredés, a kijózanodás szimbóluma.

Tegyük hozzá: a Gangesz folyó Ady más műveiben is helyet kapott. 1902-ben látott először nyomdafestéket a *Lótusz* című vers. A *Lótuszban* is ott a Gangesz, olyan szövegösszefüggésben, amely arra enged következtetni, hogy az őshazáról van itt szó. „Siratom a Gangesz partját, / Honnan romlásra elkerültünk.” Ezt figyelembe véve felvethetjük, hogy *A Tisza-parton* című versben is az őshazát jelképezheti a Gangesz vidéke.

A Tisza-parton beszélője egyes szám első személyben szól, míg a *Lótusz* költője többes szám első személyben fejezi ki a fájdalmát. A *Lótuszban* határozottabban kifejezésre jut az őshaza és az ősi vallás utáni vágy. *A Tisza-parton* hangja az egyes szám első személyből következően személyesebb, a Gangesz világának megrajzolásában pedig általánosabb, légiésebb. *A Tisza-parton* már nem közvetít pogány hangulatot: a vers beszélője letisztultabban fejezi ki magát; a szöveg több értelmezésre is lehetőséget ad.

Ady egyébként az utóbbi vers születése előtt két évvel említést tett a Gangesz partjáról egy kevésbé ismert publicisztikai írásában, a Kolozsvár „vidékiek” szellemiségét erőteljesen bíráló *A história városában* is. Csakhogy e szövegében kifejezetten negatív összefüggésben, az elmaradottság jelképeként szerepeltette a motívumot.¹⁷

Kaján és Káin

Bibliai figuraként is értelmezhető *Az ősz Kaján* (1907) címszereplője, akit a vers beszélője apjának nevez. A név hangzása alapján a testvérgyilkos Káinnal hozható összefüggésbe.¹⁸ Nem Ady volt az első, aki Káin nevét Kajánnak írja, és magyar nyelvi alapon

¹⁷ „Hát ez Kolozsvár!... Ott nem látnak, mert nem akarnak látni. Egy csöpp aggodás nélkül el lehetne, ha lehetne tolni a Gangesz partjára vagy a Fidzsi szigetekre az egész várost.” – ADY Endre: *A história városa = ADY Endre összes művei*, CD-ROM, Arcanum Adatbázis Kft., 1999, 1004. (Első megjelenés: Nagyvárad Napló, 1903. január 22.) – Lásd még: HALMÁGYI Miklós: *A Gangesz partjától Hunyadiak hollójáig. Petőfi, Arany és Ady történelmi témájú műveinek középkori forráskritikai hátteréhez*, Irodalomtörténeti Közlemények, 2018/2., 193–204. (Vonatkozó részek: 193–198.)
¹⁸ ADY Endre *összes versei III*, [az 1907-re vonatkozó anyagot] szerk. KISPÉTER András, Akadémiai, Budapest, 1995, 379.

értelmezi. Horvát István 1829-ben megjelent műve szerint¹⁹ a bibliai testvérgyilkos Káin neve eredeti változatában Kaján volt, nevének jelentése „irigy”, ahogyan a magyar kaján szó is régi szótárak szerint eredetileg irigyet jelentett. Ady versében ugyan semmi sem utal kifejezetten a bibliai Káinra, de a Közel-Kelet hangsúlyosan jelen van a versben: „Ó-Babilon ideje óta / az ős Kaján harcol velem.” Önmaga mezopotámiai eredzetetését is kifejezésre juttatja: „Ott járhatott egy céda ősöm”. Komoróczy Géza tartalmas kultúrtörténeti áttekintésében rámutat arra, hogy Ady prózai írásaiban említi ugyan a magyarok esetleges „szumir” eredetét, de csak feltételes módon, ennek megfelelően: „aligha vette komolyan”.²⁰ Az „Ott járhatott egy céda ősöm” kijelentés azonban mégis arra utal, hogy a versben megszólaló saját származási helyének, őse földjének tekinti Ó-Babilont. Úgy tűnik, ugyanaz az ember költőként másképpen beszélt, mint publicistaként.

A végső dolgok és a Biblia

Fentebb az eredzetetéssel kapcsolatos versek bibliai motívumait vizsgáltuk. Láthattuk, hogy a lírai én olyan ősöket vállalt föl, akik lázadók voltak a Szentírás szerint. A múltba tekintő versek után a teljesség igénye nélkül idézzünk fel néhány jövőbe tekintő, végső dolgokkal kapcsolatos költeményt is Adytól, amelyek ugyancsak merítenek a Bibliából. A végső időkről szóló költészet azért is kapcsolódik a fenti gondolatmenethez, mert Góg és Magóg a végső időkben jönnek el az apokaliptikus hagyomány szerint.

Az Úr Illésként elviszi mind... kezdetű vers (1908) azt a bibliai történetet idézi fel, amely Illés próféta földi pályafutásának a végét írja le: az Úr tüzes szeké-

ren ragadta el a prófétát. Ady verse nem annyira a jövőbe mutat, inkább a költői létet jellemzi. Művében a szekér a költői tehetséget jelképezi. Ezek a szekerek nem a mennyországba visznek, hanem az ég és föld közötti állapotba, a Himalája jégbirodalmába. Ismét a hindusztáni szubkontinensen járunk tehát! Láthatjuk, hogy a bibliai motívum és a „mesés India” egyaránt részét képezik Ady költői világának. A jégvilágban rekedt költőket a föld kikacagja; a nap ugyan megvilágítja az útlejtet, de nem oldja föl a hidegséget.

A Biblia mondanivalójához már jóval közelebb áll a Krisztusra való várakozás megfogalmazása. Az Újszövetség több pontján olvashatunk Krisztus második eljövételéről, valamint az utolsó ítéletről (Mt 25,31–46; Mk 13,2–27; Jel 20,11–15). A *Hiszek hitetlenül Istenben* című vers (1910) vallomása – „Hiszek Krisztusban, Krisztust várok” – értelmezhető a második eljövételre való várakozásként, de a lelki béke óhajtasaként is. Szavaiban ott van a vágyakozás, de a béke megtapasztalása még várat magára.

Az Úr érkezése című költemény (1908) ugyancsak a végső időkkel foglalkozik. Krisztus második eljövételének hagyományos, fenséges, harsonaszóval kísért ábrázolásmódjával szemben a személyes megszólítottágot hangsúlyozza. A vers meghatározó eleme a gyengeség alázatos beismerése; a lírai én elhagyatottságában tapasztalja meg az Isten jelenlétét: „Mikor elhagytak, / Mikor a lelkem roskadozva vittem, / Csöndesen és váratlanul / Átölelt az Isten.” A versben megszólaló korábbi, hiú énjének elhagyásával jut el az Istennel való találkozás boldogságához: „És megvakultak / Hiú szemeim. Meghalt ifjúságom, / De őt, a fényest, nagyszerűt, / Mindörökre látom.”

Ady költészetének erejéhez szorosan hozzátartozik, hogy a költő ősrégi motívumokat használ, és ezeket személyes mondanivalóval teszi elevenné. Háborgó verseiben közösséget vállal a régi nagy lázadókkal; burkoltan vagy látványosan érzékelteti saját lelki küzdelmeit. Ám a harsány harcok után le tud csendesedni, képes átélni az Istennel való találkozás kegyelmét.

19 HORVÁT István: *A' kaján magyar szóról a Teremtés könyvéből*, Trattner és Károlyi, Pest, 1829. – Újabb szótárak is Káin nevéből vezetik le a kaján szót: *Etimológiai Szótár*, főszerk. ZÁICZ Gábor, Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2006, 365; *A magyar nyelv történeti etimológiai szótára II*, főszerk. BENKŐ Loránd, Akadémiai, Budapest, 1970, 306–307.

20 KOMORÓCZY Géza: *Sumér és magyar?* Magvető, Budapest, 1976, 22–23.; 25.